

Ivanu Cankarju v spomin.

Ivan Mazovec.

S Cankarjem sva si bila dobra prijatelja, tako celo, da je moje ime v privatnem razgovoru stalno izgovarjal v obliki, kot bi me hotel spraviti v zlahto z dičnim sovražnikom rokovnjačev, z Blažem Mozolom. Obiskoval sem ga na Rožniku, sestajala sva se večkrat v »Unionovi« kleti, pa tudi po drugih intimnih lokalih, ki jih ljubljanski meščani veliko raje posečajo, kot pa svetle, v solncu se kopajoče dvorane z nežnimi hotelskimi stolčki, ki se bojiš nanje uvesti.

Cankar je bil, kar se tiče družbe, precej izbirčen; niso bili vsi zanj, pa tudi on ne za vse. Marsikedaj sem slišal čudno sodbo, da je Cankar dolgočasen, marsikedaj sem opazil, da se ga eden ali drugi, ki se je sicer strastno zanimal za umetnost, nekako izogiblje. Na vprašanje »zakaj« sem opetovano čul odgovor: »Saj ga ne razumem, saj ga komaj slišim...« No, nekaj resnice je bilo v teh odgovorih! Če je prišel Cankar med nas v intimno družbo, je postal čudovito zaupljiv; polagoma bi se mu razvezal jezik, pa je zablestelo nekaj čudnega, tajnega v njegovih očeh; ona suha znana roka bi mu zakrtila po zraku in v takem razpoloženju je postal Cankar nekako nenavaden, tuj, kakor da je pozabil, da sedi med ljudmi v družbi. Cankar je ob takih trenutkih pozabil na vse, zagledal se nekam daleč in začel šepetati, komaj slišno, komaj razumljivo, nekatere besede samo napol izgovarjajoč; glas bi mu malce narastel, pa zopet pojemal in oni, ki ga niso bili vajeni, bi ob takih trenutkih večkrat vstali in odšli... Če si ga pa ob takih trenutkih natančno poslušal, se ti je odkrila vsa lepota njegovih misli, vse prelestno bogastvo njegove govorice; če si jo sicer poslušal iz njegovih ust, se te ni toliko dojmila, toda na papirju, v knjigi si spoznal, kaj je Cankar... Tako čudno, skoraj nezavestno sanjarjenje v intimnem razgovoru je označevalo Cankarja bolj kot kateregakoli drugega slovenskega pisatelja. Bili so čudni momenti, ko je sedel Cankar med nami, z dušo je bil pa nekje drugod; besede so mu bile kot napol izražena slutnja, kot nekako mehko tipanje in božanje, kot tiha, vzdihov polna sanja. Da bi takrat vse njegove, komaj napolslišne sanje vrgeł na papir in jih dal med svet, čudili bi se bili ljudje: tako pa so ga umeli samo nekateri izbrani. — »I, sej,« bi rekel ob takih prilikah rajni Ivan, potegnil z roko preko lica z ono značilno, njegovim prija-

teljem dobro znano kretnjo, pa bi se zopet tako-rekoč prebudil, dvignil čašo in napil zamišljenim poslušalcem.

O literaturi ni rad govoril, če se je pa razvnel, ti je pa razgrnil kar celo svojo dušo. Obiskal sem ga na Rožniku; hvalil mi je svoje stanovanje, prešel na naravo, začel slikati pomlad, govoriti o solncu, o čudni glasbi v naravi, ... pa je kar naenkrat pozabil, da je v družbi in sanjal polglasno, kakor sam s seboj... In vsebina njegovega napol pridruženega šepetanja? Najdeš jo v »Podobah iz sanj«, spominjam se kar na cele stavke... Ob takih prilikah sem lahko malce tiho-tapski pogledal v njegovo umetniško delavnico.

»Kako pa vstvarjaš,« sem ga vprašal ob neki taki priliki in začudil se je mojemu vprašanju. — »Kako? Zelo težko! Po cele mesece iščem in tehtam posamezne izraze, slike, situacije, in še ne morem zapisati. To boli! Če je pa dozorelo in se razbolelo, potem je pa lahko, potem se pa kar ulije na papir...«

»Pa kaj jaz! Tu poglej, to je umetnost!«... In kar tresle so se mu roke od strasti in čudnega genljivega umetniškega veselja, ko mi je razkazoval posamezne risbe Hinka Smrekarja. Vrtel jih je v roki, iskal primerno razdaljo, da jih postavi v dobro luč in mi zopet in zopet začel razlagati vse v podrobnosti. Kako intimne vezi so vlekale Cankarja med slikarje, sem zaslučil šele tedaj.

Govorila sva o vojski, seve na prav poseben način. »Govoril jim je v prilikah in brez prilik jim ni govoril ničesar,« tako nekako pravi sv. pismo: slične metode se je posluževal tudi rajni Cankar.

»Veš, stvar je taka! V tretjem nadstropju je imel trgovino...«

»I, kedo?«

»A, ti še nisem pravil? I sej! Tisti mož z galošami! Pa je začelo v spodnjem nadstropju goreti; tudi stopnjišče je bilo že v ognju. Težko bo, po tej poti ne gre! Pa si je nataknil oni mož na vsako nogo po deset galoš, se vzel na okno in se spustil doli na cesto. Toda gumijeve galoše so prožne in ker jih je bilo kar deset na vsaki nogi, so odgnale moža nazaj do tretjega nadstropja. Tu je pa začel delovati drugi zakon, namreč privlačnost zemlje, — in mož je ponovno telebnil na cesto, toda zopet so ga galoše odgnale v zrak in...«

Začel sem se smejati tej amerikanski šali, kar ga je navidezno razjezilo. — »No, ali že veš, kako bo končal?«

»Seveda vem, zadušil se bo mož z galošami, zadušil med nebom in zemljo.«

»Tako je,« je mogočno odvrnil Ivan Cankar, iztegnivši kazalec svoje desne roke. Nato mi je začel pripovedovati o neki svoji novi stvari, o načrtih, ki šele polagoma v njem dozorevajo. Mogoč sem že razbrati posamezna poglavja... Tudi »mož z galošami« naj bi bilo eno tako poglavje. Drugo bi imelo naslov »Berlinčkova Jera z roženkrancem«. Naslov za to poglavje je iskal kar cel mesec — tako mi je pravil — in sedaj ga ima in vseč mu je! Mislil je namreč na Avstrijo..., »mož z galošami« pa bi bile centralne države.

Kakor da je preskočil pogovor, mi je začel silno živahno opisovati cerkveno »žegnanje«. V gostilni so prišli skupaj, beseda je dala besedo, vsaka poznejša je bila ostrejša od prejšnje, kar nič več se ni dalo poravnati. Skočili so si v lase; neki fant je v neprevidnosti miril, pa so ga oboji skupaj tako nabili, da je komaj ostal pri življenju... In sedaj po pretepu sedijo pri skupni mizi, vsi obvezani, ranjeni, izmučeni; spogledujejo se in se začudeno izprašujejo, kako je prišlo do tega... Nobeden ne ve pojasnila, mogoče bi vedel oni fant, ki je miril, toda tako je razbit in raztolčen, da sloni, oprt na berglje, sključen pri peči in se niti k mizi ne more privleči, kaj še, da bi mogel govoriti... Jasno je, da bi bilo to poglavje posvečeno pariškim mogotcem, ki svetu dajejo mir, oni fant pri peči bo pa menda Belgija. Tako so dozorevala v Cankarju posamezna poglavja njegovega nenapisanega dela, ki se je skupno z njim zrušilo v prerani grob.

Nekoč sva sedela s Cankarjem v kleti. Napisal sem baš v onih dneh v rajnega »Jugoslovana« kritiko o »Podobah iz sanj«. Bil sem slabo razpoložen in ocena se mi zato ni posrečila; kar nekako sramoval sem se Cankarja. V tej knjigi se Cankar silno lepo spominja svoje rajne matere, ki jo je neizmerno ljubil. Menda sem nekje v oceni izrazil, da bo njegova mati, ki je že drugod, v nepoznanem svetu duhov, bdela nad sinom Ivanom in mu poplačala plemenito njegovo sinovsko ljubezen...

»Ali si Ti to napisal?« — »Da,« sem priznal v zadregi. — »Oh, kaj si napisal!« Pa se je zagledal nekam daleč, daleč s čudnimi svetlimi očmi; ta njegov tuji molk mi ne izgine kmalu iz spomina.

Naj na tem mestu omenim še Cankarjevo nežno občevanje z ženskim spolom, v kolikor sem ga imel priliko opazovati. Nisi je slišal kvante iz

njegovih ust, niti ne besede, ki bi oddalec cikala na kaj takega. Kletvine Cankar ni maral, bila mu je tuja, bolj tuja, ko ne vem kaj. Če je dvoril dami, je dvoril nežno, pesniško, mehko, nekako tako, kot se izraža rajni Aleksandrovič:

»Kakor veter z drobno travo,
jaz igral bi se s Teboj...«

Prava špecialiteta so bile njegove semintja v dolgih umetnih perijodah sestavljene napitnice, ki so vzbudile cele salve smehu; še Cankarju samemu so bile vseč in bi se včasih tudi sam nasmejal, dasi ne vedno. — Za navaden pust politični razgovor si ga pa težko dobil. Nekoč sem ga v šali povprašal o njegovi politični karijeri. S smehom in iz samega sebe se norčujoč mi je pravil o svoji kandidaturi v litijskem okraju, pač pa je z vso toploto in nekako strastjo pravil o predavanjih, ki jih je imel med tržaškimi delavci. Cankar ni bil politično nikamor izrazito orijentiran; neizprosni razredni boj ni bil Cankarjev ideal. Za tak boj je bil premehek vkljub svoji žgoči ironiji, predober vkljub ostrim obsodbam, ki jih semintja izreka, — pa tudi v globinah svojega srca prekrščanski, dasi je na zunaj zametaval forme... Cankar je bil pristaš in strastni prijatelj vseh zatiranih in razžaljenih; kdor je čutil ž njim isto, tistega je ljubil in pri tistem ni nikdar povpraševal po stranki. To bodo znali potrditi vsi njegovi prijatelji.

Za življenje ni mnogo potreboval, bil je z najmanjšim zadovoljen. — »Posodi mi eno krono,« mi je rekel nekoč, še v časih dobre valute. — »Kaj boš ž njo,« sem mu odvrnil, »se ne izplača.« In nato sva skupno pri čaši vina razmotrivala o težavah in prijetnostih življenja. —

»Saj ljudje niso napak,« mi je trdil ob drugi priliki in mi ponujal kar celo pest cigaret. »Šel sem se k fotografu slikat in ko ga povprašam po računu, mi je dal 1 kg sladkorja in steklenico petroleja, in mi rekel, naj še pridem... Vidiš, taki so, saj niso napačni ti ljudje, samo poznati jih je treba.«

Silno je bil vesel Blejcev, ki so ga zelo ljubeznjivo sprejeli, ko se je v poletju l. 1918. zdravil med njimi. »To so ti ljudje,« mi je trdil, ko sem ga obiskal v njegovi hotelski sobici, »krasni so ti Gorenjci. Vsi skrbijo zame, vsi mi gredo na roke, vse imam, kar hočem, povsod me vabijo, povsod sem doma...« Tako mi je pravil ono poletje in se tudi hvalil, kako se mu boljša zdravje. Revez ni čutil, da mu že smrtni genij polaga roko na čelo.

Koliko se je med tem izpremenilo! Za Cankarja se dandanes poteguje vse, strankarji, lite-

rarne struje, pa tudi privatniki. Prišlo je nekako v modo proglašati Cankarja za prijatelja, za pristaša, in malokedo si upa povedati tudi kaj neugodnega, pa naj si bo tudi resnično... To bi bila profanacija, bilo bi nekulturno. Tudi svoje nabrežje si dobil, dragi Ivan, seve po smrti...

Milo se mi je storilo, ko sem ga gledal na mrtvaškem odru. Njegov suhi, resni obraz je bil strašen protest, protest, kakršnega živi Cankar nikdar ne bi bil zmožen, protest zoper oni maloštevilni sloj, ki ima vse in odteguje svojemu bližnjemu najpotrebnejše... Nisem se mogel ubraniti solzâ.

Umetnik in družba.

Stanko Majcen.

Posebnost Cankarjevega življenja, imenuj jo bohemstvo, popotništvo ali kakor hočeš, nima svojih pogojev zgolj v izrednem ustroju umetniške duše, ki sili k individualnemu oblikovanju življenja, ampak tudi v docela vnanjih dejstvih. Dragoceno gradivo za rešitev tega vprašanja nudijo družabni nauk, družabna politika in vsakokratni družabni red v državi. Ta družabni red — tudi v naši državi se že snuje — je tista lestvica, po kateri se merijo gospodarska veljava, moč in vplivnost, je tisti diagram, ki ti pokaže medsebojno gospodarsko odvisnost, vzajemno napredovanje, pa tudi medsebojno borbo in vzajemno uničevanje vseh tistih prvin prebivalstva, ki tvorijo državno družbo. Družabni red ne pozna umetnika. Že Platon, ta umetnik iz fundamenta, poudarja v svoji Politei, da v idealni državi ni mesta za umetnika. V novejših časih komunisti umetnika sicer izrečno ne izločajo iz celote, ki ji obljublajo podružabljenje proizvodjalnih sredstev in skupnost konzuma, ali katero koristno vrednoto more umetnik nuditi v zameno za potreščine?

Kje tiči vzrok, da stoji umetnik izven družabnega redu, da na družabnem telesu le životari, ne malo podoben parasitu?

Razkroji¹ državno družbo na njene prvine in oko ti nehote obvisi na državnotvornem činitelju odličnega pomena, na filistejcu! Koj tu pripominjam, da ta izraz ne meri na noben stan ali sloj posebej. Filistejstvo je občečloveška lastnost, njene zastopnike najdeš v vsaki družbi in kakor kaže, se imajo države baš tej lastnosti zahvaliti za precejšnji del svoje notranje ustaljenosti in trdote. Filistejec je tisti, ki z lastnim nravnostnim obzorjem kot z nekakim varnostnim kordonom ograja človeštvo. Filistejstvo ni toliko »uvaževanje praktičnih razmer«, kakor se izraža Cankar, temveč ljubosumno straženje, da sosed ne prekorači mejâ filistejskega obzorja in se ne odtegne moralni meri in oceni filistejske javnosti. Če bi ne bilo strahu pred nravnostnim padcem sodobnika, če bi se njegova duša vsikdar in povsod s pridom dala kontrolirati, bi filistejca sploh ne bilo.

Filistejec ima v boju zoper vse, kar ne šteje zanj, obilo orožij. Prvo orožje je njegovo osebno ogorčenje. Uporablja ga povsod tam, kjer nastopa

¹ Kje in kedaj so objavljene misli, ki jim v naslednjih odstavkih vse do Cankarjevega razmerja do družbe zvesto sledim, si nisem zabeležil. Avtor jim je v enem svojih esejev socialist E. Mühsam.